

ТІТО. Вічний партизан. Біографія

КУПИТИ

Йосип Броз Тіто був .вічним партизаном. – типовим створінням епохи крайнощів, епохи, яку він не тільки пережив, а й власноруч сформував і вистраждав. За своє життя він був визнаним у всьому світі державним діячем. На сьогодні ж багато хто вважає його жорстоки диктатором. То ким же він був насправді? Марі-Яніна Каліч надає чудову нагоду за міфами та легендами краще роздивитися цю історичну постать, оповідаючи авантюрну історію його життя на тлі злетів і падіння, яких зазнала Югославія.

Тіто – політик власного штибу. Він був провидцем і прагматиком, стратегом і практиком, тим, хто, завдячуючи неймовірним талантам і за цілком особливих історичних обставин, зробив запаморочливу кар'єру. За часів Другої світової війни він разом зі своїми партизанами власними силами звільнив Югославію від німецької окупації. Це була саме та роль, яка дала йому змогу виявити всі свої здібності й утвердила його багаторічне панування в країні. Бо цілком імовірно, що без цього .вічного партизана. Югославія зазнала б розколу одразу після Другої світової війни. Упродовж 35 років він залишався незмінним модератором більш-менш успішного співіснування різних народів цієї строкатої держави.

На жаль, Югославія не спромоглася пережити Тіто надто надовго, а далі – спалах такого нечуваного насильства, якого повоєнна Європа не зазнавала аж до війни росії проти України. А відтоді на справі всього життя Тіто лежить тінь гіркої поразки.

Для широкого кола читачів.



Марі-Яніна Каліч

TITO

ВІЧНИЙ ПАРТИЗАН

PRINCEPS
"NATIO
TEMPUS"

Марі-Яніна Каліч

ТІТО
Вічний партизан
Біографія

*The translation was kindly supported by the Fund
for Central & East European Book Projects, Amsterdam*

*Переклад цього твору здійснено за люб'язної підтримки
Фонду книжкових проєктів Центральної та Східної Європи, Амстердам*

Marie-Janine Calic

TITO
Der ewige Partisan

Eine Biographie

Марі-Яніна Каліч

TITO

Вічний партизан

Біографія

Львів
Видавництво Анетти Антоненко
Київ
Ніка-Центр
2023

Переклад з німецької *Миколи Кушніра* та *Марини Пілат*

Каліч М.-Я.

К17 Тіто. Вічний партизан. Біографія / Марі-Яніна Каліч ; пер. з нім. М. Кушніра та М. Пілат. — Львів : Видавництво Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2023. — 360 с.

ISBN 978-617-7654-89-5 (Видавництво Анетти Антоненко)

ISBN 978-966-521-792-3 (Ніка-Центр)

Йосип Броз Тіто був «вічним партизаном» — типовим створінням епохи крайнощів, епохи, яку він не тільки пережив, а й власноруч сформував і вистраждав. За своє життя він був визнаним у всьому світі державним діячем. На сьогодні ж багато хто вважає його жорстоким диктатором. То ким же він був насправді? Марі-Яніна Каліч надає чудову нагоду за міфами та легендами краще роздивитися цю історичну постать, оповідаючи авантюрну історію життя на тлі злету і падіння, яких зазнала Югославія.

Тіто — політик власного штибу. Він був провидцем і прагматиком, стратегом і практиком, тим, хто, завдячуючи неймовірним талантам і за цілком особливих історичних обставин, зробив запаморочливу кар'єру. За часів Другої світової війни він разом зі своїми партизанами власними силами звільнив Югославію від німецької окупації.

Це була саме та роль, яка дала йому змогу виявити всі свої здібності й утвердила його багаторічне панування в країні. Бо цілком імовірно, що без цього «вічного партизана» Югославія зазнала б розколу одразу після Другої світової війни. Упродовж 35 років він залишався незмінним модератором більш-менш успішного співіснування різних народів цієї строкатої держави.

На жаль, Югославія не спромоглася пережити Тіто надто надовго, а далі — спалах такого нечуваного насильства, якого повоєнна Європа не зазнавала аж до війни росії проти України. Відтоді на справі всього життя Тіто лежить тінь гіркої поразки.

Для широкого кола читачів.

УДК 929Тіто

ISBN 978-617-7654-89-5 (Видавництво
Анетти Антоненко)
ISBN 978-966-521-792-3 (Ніка-Центр)

© Verlag C.H.Beck oHG, München 2020
© Микола Кушнір, переклад, 2023
© Марина Пілат, переклад, 2023
© Видавництво Анетти Антоненко, 2023
© Ніка-Центр, 2023

Зміст

Аргорос Тіто 9

КУМРОВЕЦЬ, 7 травня 1892 року

Селянський син 13

Дитинство у Загор'ї 13

Син своєї матері 16

Життєві шанси, яких його позбавили 20

Роздуми про політику 22

ПЕТРОГРАД, 23 лютого 1917 року

Більшовик 26

Від Світової війни до Червоного Жовтня 26

Рим світової революції 32

Початок політичної діяльності 40

ЗАГРЕБ, 7 листопада 1928 року

Революціонер 45

Процес «бомбістів» 45

Голова Загребської місцевої групи 48

В'язниця – школа революціонера 54

Покоління Революції 61

МОСКВА, 25 липня 1935 року

Партійний функціонер Комінтерну 68

Зачарованість Москвою 68

У «Генеральному штабі світової революції» 71

У готелі «Люкс» 74

Під час таємної місії 78

«Старий» 82

Ганні Кеніг (Люсі Бауер) – одна німецька доля 85

По лезу ножа 88

Нарешті – Генеральний секретар 92

ЗАГРЕБ, 10 квітня 1941 року

Партизанський вождь 97

Кара Гітлера 97

Народне повстання за визволення 101

Суперник 108

Падіння та новий злет 112

У лісі 118

«Братерство і єдність» 121

БИХАЧ, 26–27 листопада 1942 року

Засновник держави	126
«Держава Тіто»	126
«Доленосна година революції» на Неретві	129
«Старий» дістає поранення	131
«Цей легендарний Тіто»	137
На шляху до міжнародного визнання	142
Операція «Хід конем»	145
Дилема Черчилля	147

БЕЛГРАД, 20 жовтня 1944 року

Сталінський автократ	154
Прихід до влади	154
«Меч революції»	158
«Щоб жодного шваба не залишилося»	163
«Я несу відповідальність, я й вирішую!»	166
Відбудова і примирення	175
Сумління архієпископа	178

МОСКВА, 28 червня 1948 року

Відщепенець	185
Найвідданіший союзник Москви	185
Анафема Сталіна	189
Міцно зімкнені лави	195
«Клинова стратегія» Трумена	198
Тітоленд	202
Голі Оток	207

ЗАГРЕБ, 2–7 листопада 1952 року

Комуніст-реформатор	211
Винахід робітничого самоуправління	211
Випущений з пляшки джин непокори: справа Джиласа	218
Я, Йованка	224
«Кока-кола»-соціалізм	228
Харизма Тіто	235

ДЕЛІ, грудень 1954 року

«Громадянин світу»	241
Людина, що мандрує світом	241
Сталін помер – хай живе Югославія!	246
Операція «Діамант»	251
Поводир руху неприєднання	256
«Велетень на світовій арені»	262
Хазяїн	266

БРІОНИ, 1 липня 1966 року

Суддя і арбітр270

Турботи Тіто.....	270
Падіння Александра Ранковіча.....	275
Повстання інтелігенції.....	278
Вердикт Караджорджева.....	281
Відхід сербських «лібералів».....	284
«Нейтралізація» еміграції.....	286
Більше братерства, менше єдності.....	289

БОНН, ДЮССЕЛЬДОРФ І ГАМБУРГ, 24–27 червня 1974 року

Досвідчений і шанований державний діяч 294

Нарешті – примирення.....	294
Необхідна розрядка – але глобальна, будь ласка!.....	299
Тож тепер швидко врятувати світ.....	303
Початок кінця.....	306
Повернення до Сутьєски.....	309

ЛЮБЛЯНА, 4 травня 1980 року

«Після Тіто: Тіто!»313

«Кінець епохи».....	313
Після Тіто вже не буде нового Тіто.....	315
Падіння з п'єдесталу.....	317
Тітостальгія.....	320

Подяки.....	323
Примітки.....	324
Першоджерела і література.....	337
Скорочення та абрєвіатури.....	346
Джерела ілюстрацій.....	348
Показчик імен і географічних назв.....	349
Про авторку.....	359

Аpropos Тіто

«Своєї власної особистої біографії у революціонерів немає», — саме таку заяву зробив Йосип Броз Тіто, коли у 1945 році брав до своїх рук владу в Югославії. Єдиною справою, перед якою легендарний партизанський маршал, що впродовж тривалого часу був президентом країни і популярним лідером руху неприєднання, мав почуття поваги та певних зобов'язань, була винятково революція. Та й узагалі говорити на тему приватних аспектів власного життя він не любив ніколи, навіть сягнувши похилого віку. Для свого найближчого оточення він навіть після своєї смерті ще довго залишався загадкою.

Тіто — одна з найцікавіших і найвидатніших постатей новітньої історії, що мала неабиякий вплив на світ довкола себе і певною мірою змінила його. Він — типове створіння епохи крайнощів, які пізнавав на особистому досвіді, виносив на власних плечах і навіть спромігся докластися до формування цієї епохи. Інфікований вірусом більшовизму, він розпочав свою політичну кар'єру як революціонер і партійний функціонер. А відтоді як він у кривавій бійні Другої світової війни виростає до рівня партизанського лідера, його незмінно огортає сяйво незвичайності та небуденності. У цій багатонаціональній країні ніхто, крім нього, не зміг набратися мужності та відваги, щоб так безбоязно протистояти вермахту, який у військовому відношенні був у багато разів сильнішим. Тільки югослави змогли здихатися іноземної окупації майже повністю власними силами. Згодом цю партизанську епоху Тіто вважав найважливішим етапом свого життя, бо саме тоді він особисто зміг досягти та зробити найбільше. Той успішний військовий спротив сформував легітимну основу його багаторічного панування.

Протягом усього життя Тіто був і залишався переконаним прихильником комунізму. Ще під час війни, перш ніж розірвати відносини зі Сталіним і створити незалежну від Східного блоку соціалістичну систему, він диктаторськими засобами домігся одноосібного панування за радянським зразком. Сповідуючи власний стиль управління державою, що був цілком зорієнтований на його особу, Тіто спромігся протистояти тискові як зі Сходу, так і з Заходу. Саме під його керівництвом рух неприєднання піднявся до рівня самостійного чинника світової політики. А на завершення тривалого життя Тіто його репутація та авторитет стояли мало не над усіма розбіжностями ідеологічних таборів у країні.

Біографія Тіто поєднує у собі чимало аспектів югославської історії. Це і засноване 1918 року Королівство південних слов'ян, яке було сповненим проблем і внутрішніх суперечностей політичним утворенням, ож розгромити його 1941 року не потребувало від фашистського вермахту жодних суттєвих зусиль. Лише партизани-комуністи стали на захист багатонаціональної держави від окупантів та їхніх ультранаціоналістичних поплічників. Цілком імовірно, що без Тіто Югославії після Другої світової війни взагалі б не було. У вирі жажливої війни всіх проти всіх, він, аби знову помирити між собою народи, робив ставку на «братерство і єдність». І йому вдавалося так чи так позбуватися ненависті та цькування – частково шляхом переконань, частково шляхом репресій. Упродовж 35 років Тіто залишався неодмінним модератором більш-менш успішного співіснування югославських народів. Яким чином і чому саме йому це вдавалося? Ось одне із тих важливих запитань, дати відповідь на які й має на меті ця біографічна книжка.

Уже за свого життя Тіто стає міфом і пам'ятником. Режим, власне він сам і його прихильники, випускали у світ багатотисячними накладками книжки, статті, фільми й радіопередачі, що публічно й відкрито сформували у суспільстві його образ. Жодному державному діячеві ця пропаганда не давала сяяти у настільки широкому спектрі ролей і досягнень, як йому. Тіто виступав і хоробрим героєм руху опору, і мудрим батьком югославської нації, і відкритим усьому світові посланцем миру. Його блискучий імідж задовольняв приховане пристрасне бажання багатьох мати такого собі комуністичного ерзац-короля, так само як і жагу публіки до подробиць з таблоїдів. Водночас Тіто уособлював неймовірну історію кар'єрного злету. Селянський син спромігся стати поважним державним діячем, зробив фантастичну кар'єру – югославська версія втілення американської мрії мийника посуду, що став мільйонером.

Коли Тіто 1980 року вже у похилому віці відійшов у вічність, почалися спроби переглянути космічний масштаб його політичної постані. Сплила інформація про упущення, заплутані справи та відверто злочинні дії, як-от знищення військового противника у Бляйбурзі в австрійській Каринтії, примусове вигнання етнічних німців – так званих фольксдойче, і довжелезний перелік злочинів таємної поліції. Тож за одну мить Йосип Броз перетворюється на антигероя, він постає диктатором-убивцею, гонористим марнославцем без роду й племені та ловеласом, що страждає нарцисизмом. І тепер багато кому вдається звести чимало старих рахунків часів останньої світової війни. Бо й до сьогодні Тіто залишається особою, що спричиняє розкол у політичних таборах. «Скажи мені, як ти ставишся до Тіто, і я скажу тобі, хто ти є!» – все ще досить часто можна почути на теренах, де колись була Югославія.

А Югославія Тіто пережила свого творця на якихось жалюгідних десять років. Стовпи справи всього його життя – соціалізм, рух неприєднання і, власне, сама Югославія – у 1990-ті роки поринули у процес руйнації. Більше ніде у комуністичному світі висота падіння не була такою великою, як там, де разом із політичним режимом у небуття пішла відразу ціла країна, а з нею й усі правила цивілізованого співіснування. Югославія стала втіленням і найбільшим проявом нічим не обмеженого насильства, якого у Європі після Другої світової війни ще не бачили. І це означає, що на справу життя Тіто падає тень гіркої невдачі. Питання щодо відповідальності та упущень зберігає свою актуальність і до сьогодні. Бо й три десятиріччя поготів сформувати на руїнах цієї багатонаціональної країни стабільний політичний порядок так і не вдалося.

Тож ким був той хорватський комуніст із непроникними блакитно-сірими очима, який чинив спротив спершу режимові короля Александра I Карагеоргієвіча, потім гітлерівському вермахту, а зрештою і радянському диктаторові Сталіну? Як із селянського сина виріс і сформувався безкомпромісний революціонер, який заради свого світогляду знову й знову ризикував власним життям і йшов на те, щоб за це гинули також тисячі інших людей? Що надавало йому сил і впевненості після чергової сповненої ненависті братовбивчої війни знову братися за примирення між собою народів Югославії? Чому багато хто з лівих політиків на Заході вбачали у ньому зразок для себе, а також що, власне, сформувало з нього визнаного в усьому світі посланця миру? І не в останню чергу: чому так багато людей і десятки років після його смерті демонструють і висловлюють йому свою безмежну повагу і шире захоплення?

Мета книжки – позбавити історичну постать Тіто суб'єктивних сторонніх нашарувань і викласти інформацію з урахуванням тогочасних умов та обставин. У центрі уваги перебуватимуть не тільки форми, функції та етапи його панування, а і людина й особистість. Особливу увагу приділено тогочасному міжнародному контексту та взаємозв'язкові між зовнішньою і внутрішньою політикою, що було однією з рушійних сил югославської системи. Важливим також є детальніший розгляд відносин Тіто з Німеччиною, про що у попередніх дослідженнях згадувалося побіжно. Варті уваги досі невідомі обставини його шлюбу з німецькою комуністкою та роль, яку він відігравав у Новій східній політиці Віллі Брандта. Можна зауважити, що Югославія функціонувала як диктатура у вузькому значенні слова, тобто як тоталітарне правління, засноване на насильстві, лише на етапі безпосереднього приходу комуністів до влади та в роки їхнього становлення. Після розриву зі Сталіним постала автократична система власного порядку, яка породжувала нові зміни і навіть обмежений плюралізм.

Кожна біографія містить чимало прихованих пасток. А сама роз-

повідь потребує поставити головного героя у центр подій, що не завжди вдається. Легко створити ілюзію, що життя його прямувало – без усяких відхилень – безпосередньо до мети, тоді як насправді воно виписувало чимало кіл, поворотів і віражів. Прагнення зрозуміти історичну постать у контексті її існування й учинків може підштовхнути до того, щоб стати співучасником. У рамках культу особи накопичені гори мемуарів і біографічних матеріалів, присвячених Тіто, тож їхній перегляд, безсумнівно, вимагав особливо критичного підходу. Значна частина вторинної літератури, що виходить за межі цієї тематики, також не є політично нейтральною, а публіцистика переповнена теоріями змов. Через це вкрай необхідним було звернутися до першоджерел. Їх, зокрема, вдалося відшукати в архіві президента країни у Белграді, Комінтерну в Москві, у зовнішньополітичних відомствах у Бонні, Лондоні та Вашингтоні, а також у великому зібранні біографа Тіто Владіміра Дедьєра у Люблянці.

То чи можна вести мову про «Тіто» сьогодні? Давнє бойове ім'я і товарний, так би мовити, знак лунають в когось у вухах апологетично, унаслідок чого в літературі все ще іноді може йтися про «Йосипа Броза» або ж, у разі негативно критичної точки зору, про «Броза». Цілком правильною версією було б, звісно, говорити про «Йосипа Броз Тіто», однак у всіх історичних джерелах найчастіше з'являється саме вищезгадана скорочена форма. А оскільки вона й у розмовному вжитку використовується найчастіше, то цілком прийнятним і простим було б використовувати її тут і надалі.

Отже, Тіто, як стане зрозуміло далі, був політиком власного, так би мовити, калібру. Він був провидцем і прагматиком, стратегом і практиком, тим, хто завдяки надзвичайним здібностям і за цілком особливих історичних умов зробив приголомшливу кар'єру, що майже не має аналогів у світі. Передовсім, однак, він був людиною, здатною і на добрі, і на злі вчинки.

КУМРОВЕЦЬ, 7 травня 1892 року

Селянський син

Дитинство у Загор'ї

Тільки-но він уранці відкривав оченята, відразу ж починало діставати відчуття голоду. Як і більшість дітей у хорватському Загор'ї, маленький Йожа ніколи не бував по-справжньому ситим. У сім'ї Брозів запаси харчів частенько добігали кінця ще до Різдва, і саме тому економна мама весь рік господарювала сумлінно й виважено. «Ма-а-амо, а можна нам іще трішечки хліба», — канючив він, коли приходили гості. Бо добре знав, що вона була надто гордою, щоб показати перед чужими людьми їхні злидні. Тож мама радше, не промовивши ні слова, відкрила б шафу з продуктами й порівну роздала дітям маленькі шматочки хліба, а насварила б вона їх тільки опісля. Роки й десятиліття по тому Тіто частенько згадував, як він, тоді ще зовсім маленький хлопчик, завжди мусив їсти менше, аніж йому хотілося.

Час, коли його народили на цей білий світ, був періодом посилення соціально-економічних проблем і політичної напруженості. А коли точно це було, сказати з цілковитою упевненістю він не міг, навіть коли вже став дорослою людиною. І тільки тоді, коли одному з біографів усе ж вдалося розшукати метричну книгу хорватської громади Кумровець, стало зрозумілим і не викликало більше жодних суперечок те, що Йосип Броз народився 7 травня 1892 року. Він був сьомою дитиною Франьо і Марії Броз, у дівочтві — Явержек. «Нас ростили та виховували у неймовірно тяжких умовах», — розказував він згодом. «Дитинство моє, так само як і дитинство моїх товаришів, а також переважної більшості всіх дітей у Хорватії, було гірким, тяжким і безвідрадним».¹

У розташованому десь за 50 кілометрів на північний захід від Загреба поселенні Кумровець, де, власне, і зростав Йожа, мешкали близько 200 сімей. Місцевість ця розташовувалась у Загор'ї, у самому серці Хорватії, що у ті часи входила до угорської частини Габсбурзької монархії. Це істинно «найгарніший і найпривабливіший регіон у Хорватії», не міг приховати наприкінці XIX сторіччя власного захоплення відомий історик Векослав Клаїч. Саме враження того, що хтось узяв і розсіяв їх навсібіч щедрою рукою, справляють безліч барвистих поселень і в долині, і на узгір'ї, де, власне, і притулилося село Кумровець. Згори очам відкривається чарівна панорама рівнини, крізь яку барвистою

стрічкою в'ється мальовнича Сутла, річка, яку, мабуть, коректніше було б називати просто струмком. Вона, власне кажучи, утворює кордон між Хорватією і Словенією. І коли ген аж до самого заходу відкривається нижній, соковито-зеленого кольору гористий ландшафт із виноградниками, фруктовими садами та нивами, струмочком, водяними млинами і мостами, дорога на схід обривається раптом і зненацька, виходячи на не такі вже й високі, проте стрімкі скелі Бизельської Гори з ущелиною Зеленьк. І там, нагорі, видніється мур старовинного королівського замку – з одного боку, а з іншого – руїни древньої фортеці тамплієрів Цезарград. На південь від Кумровця долину обрамовують стрімкі, вкриті густим дубняком схили неймовірно прекрасних гір Тисовець, Света Гора і Козянско. «Тож немає нічого дивного у тім, що заїжджий люд називав цю мальовничу землю “хорватською Швейцарією”».²

А от реалії життя були не такими мальовничими: до середини ХІХ століття на берегах по обидва боки Сутли мешкали кмети; так називали селян, вони, відповідно до правових норм прусського кріпацтва, власне, були кріпаками, які віддавали дев'яту частину усього, що виростили, зібрали й виробили – худоби, врожаю, вина, і мусили сплачувати податі та відбувати панщину. Аграрна реформа 1848 року звільнила їх від кріпацької залежності, однак зобов'язувала колишніх кріпаків викупати у свого колишнього господаря дім і садибу, а за втрачені ним оброк, відробляння панщини чи податі вони мусили сплачувати йому ще й компенсацію. Дід і бабця Тіто по батьківській лінії також узялися за те, щоб викупити свій будинок і землю, на якій вони роками господарювали. А для цього їм, як і багатьом іншим селянам, довелося брати кредити. І коли дід ділив цю спадщину між своїми дітьми, то Франьо, батько Тіто, отримав вісім моргів землі, тобто 4,5 гектара. З урахуванням усього цього він не належав до найбідніших у своєму селі, і все ж незабаром коштів на утримання сім'ї почало тут і там бракувати. Тож йому довелося постійно набиратися нових боргів і помалу продавати успадковану землю. Так, власне, тривало до 1913 року, коли від спадщини більш нічого не залишилося.

Сім'я Брозів мешкала у будинку, що його ще 1860 року для себе та власної родини неподалік від своєї кузні на жвавій головній торговельній вулиці Кумровця побудував дідусь Мартін. Будинок мав черепичний дах і ретельно побілені вапном стіни, тож виглядав вельми соліднішим, а оскільки мав аж чотири кімнати, то й просторішим, ніж сусідні дерев'яні криті соломою вбогі хати. За давнім звичаєм дідусь побудував цей дім для родинної спільноти, що традиційно складалася з декількох сімей, для так званої задруги.

У дитинстві Йосипа в дідусевому домі мешкали дві, а іноді, за скрутних умов, навіть три родини. У правій частині будинку мешкала сім'я Франьо Броза, а до лівої вже після смерті дідуса заселився один



Дім у Кумровці, де народився Тіто

з його родичів. Якщо ж увійти з боку вулиці до темних, занурених у сутінки сіней, пройти повз купу робочих чобіт, різноманітних інструментів і постійно замкненої шафи з харчами, то дістаєшся обох розташованих праворуч і ліворуч житлових зон, кожна з яких має одну відносно простору кімнату, а за ними можна було також розгледіти й крихітну комірчину.

Прямуючи далі, можна було потрапити до просторої кухні, що її ділили між собою обидві сім'ї. Кожна сім'я мала у своєму розпорядженні власне вогнище і власну піч для випікання хліба, а на балках, що перекривали стелю кухні, теліпалися вкриті кіптявою гачки. Щотижня тут випікали хліб, а перед цим мололи зерно, вручну протягуючи його через важкі камінні жорна. Далі за кухнею знаходилися двір і господарські будівлі: конюшня, хлів, тік, сіновал, а також невеличкий навіс із дерев'яною прядкою, саме на ній мама із саморобного прядива виготовляла хустки, тканину й сукно для родини.

Йосипове повсякденне життя та сімейні будні розгорталися переважно у кімнаті, площа якої не сягала й 20 квадратних метрів. І через те, що ця кімната мала чотири вікна, а підлогу було вимощено дубовими половицями, то упродовж дня вона видавалася відносно світлою, зручною і затишною. Однак коли ця кімната поринала у вечірні сутінки, то дітлахи своїми босими ногами, стомлені та спітнілі, тягли до кімнати

чимало сміття й бруду, тож саме тоді вона справляла враження радше тісного приміщення зі спертим і затхлим повітрям. Коли ж наставав час попоїсти, уся сім'я щільно тулилася на дерев'яній лавці у кутку кімнати навколо обіднього столу, що його узимку освітлювала невелика гасова лампа. На столі можна було зазвичай побачити кукурудзяні хліб і кашу, а також страви з картоплі, капусти, бобів, сочевиці або ж з буряків. Свіжих фруктів можна було скуштувати лишень улітку, а от висушене й вив'ялене над плитою м'ясо й узагалі тільки на свята. З двох-трьох простеньких смачних інгредієнтів готували солодкі мучні смаколики, до прикладу, гречані пиріжки, пончики і штруделі. Ніхто на всьому білому світі не вмів так смачно готувати, як це робила його мама, вважав Йожа, якому ще підлітком частенько доводилося доглядати за своїми молодшими братами й сестрами. Протягом усього свого життя він залюбки куховарив за давніми рецептами й із задоволенням пригощав апетитними стравами своїх гостей.³

Узимку ота дерев'яна лавка навколо обкладеної кахлями печі була його улюбленим місцем. Коли в печі починало потріскувати полум'я, а рідня й сусіди бралися за спільне прядіння, лушіння кукурудзяних початків чи за скубання пташиного пір'я, то на душі ставало дійсно затишно. Хто був старшим, розказували тоді безліч давніх історій, хто молодшим – придумували й собі чимало пригод. Обкладена кахлями піч щонаочі ставала місцем, де спали менші діти. Ті ж, хто був трохи старшим, мусили залазити на горище у хліві, що знаходився по той бік саду. Іще в тій кімнатці залишалися хіба що дерев'яна колиска, скриня, комод і самопрядка, а також велике односпальне ліжко для батьків, яке на ніч можна було розширити за рахунок приставленої впритул дубової лавки. Саме тут весною 1892 року Марія на набитому кукурудзяною соломою матраці і простирадлах з грубого конопляного полотна й народила на світ свого Йосипа.⁴

Син своєї матері

Марія Броз, яку ще називали Мічікою, вела типове для жінок того часу життя. Одного сніжаного холодного січневого дня у сільській церкві Подсреди ця 18-річна словенка взяла шлюб із хорватом Франьо Брозом із розташованого зовсім неподалік Кумровця. Після триденного бенкетування, танців і гульні ця пара вдягнених у селянський одяг молодят на санчатах попрямувала до своєї майбутньої, розташованої за 16 кілометрів сімейної оселі.

Марія народила 15 діточок, восьмеро з них померли ще при народженні, або ж мало не відразу після нього. Для села, де не було й натяку на медичне забезпечення, це було сумною реальністю, з якою місцеві мешканці звиклися: на зламі двох століть тільки кожне третє

хорватське маля доживало до свого другого дня народження і лишень кожна п'ята дитина у Хорватії сягала віку п'ятнадцяти років і старше. Такі хвороби, як скарлатина чи туберкульоз, траплялися часто й ставили реальну небезпеку для життя.

Матеріально утримувати сім'ю з чотирьох осіб з урахуванням хронічного малоземелля, постійної нестачі харчів і браку грошей було зовсім нелегкою повсякденною справою. Тож одного дня, коли знову почало бракувати їжі, Марія взяла свого трирічного Йожу за руку (а він, як і всі малята, гасав босоніж, маючи на собі одну лишень довгу підперезану ляну сорочку) й відвела до свого батьківського дому у селі Подсреда. Для Йожека, і саме так лагідно називав хлопчика його дідусь Мартін Явержек, розпочався там найшасливіший період його дитинства. Багато часу він проводив у лісі в компанії з шуплявим, жилюватим і діяльним вуглярем, якого завжди згадував як приятну, привітну та завжди налаштовану пожартувати людину. Йожеку дозволяли пасти коней, і це з раннього дитинства незмінно залишалося його улюбленим заняттям, скакати верхи без сідла на цих велетенських тваринах.⁵ Лишень у сім років, сягнувши шкільного віку, Йожка повертається до Кумровця. На той час він розмовляв тільки словенською; варто зазначити, що досконали опанувати хорватську він так і не зміг.⁶

Сягнувши шкільного віку, він знову опиняється під крилом своєї матері, з усіх братів і сестер він був схожим на неї чи не найбільше. Погляди звідусіль були спрямовані на цю струнку і високу жінку, коли вона крокувала селом, тримаючи прямо спину й гордо піднявши голову. Йожі подобалось її обличчя з характерними виразними вилицями і вишуканою сумішшю м'яких і суворих рис, обличчя, що, як він вважав, сяяло водночас і радістю, і болем. Як і в мамі, у малого був чистий та приємний голос, до того ж він просто випромінював наївну відвертість і природну веселість. На гармонійному обличчі аж виблискували світлі сіро-блакитні очі, а м'яку ніжність губ підкреслювало густе, трішки кучеряве, рижувато-біляве волосся. Крім зовнішності, він запозичив у своєї мамі мало не всі риси її характеру, передовсім – певну стриманість, а також розум і кмітливість, охайність, любов до порядку і організаторські здібності, енергійність, силу волі, гордість і витримку.

Малий Йожек «жодної хвилини не міг спокійно всидіти на місці», саме так описувала його Тереза Штефан, якій досить часто доводилося доглядати за дітьми. Він «завжди хотів їсти... був худий і блідий, ...бо у нього ніколи не було вдосталь чогось попоїсти». Щодо усього іншого, то він був «здоровий, неначе горобець, і проворний, мов блоха». Він завжди кудись біг, «а якщо питали, куди він мчить, то скорчить пику, повернеться на босих п'ятах і відразу ж знову полетить».⁷ Якщо ж йому не треба було допомагати вдома, то він з друзями біг нагору до фортеці Цезарград погратися або ж годинами сидів із вудочкою на Сутлі та

рибалив. Разом зі своїми братами він нестримно гасав довколишніми полями, вони бились із сусідськими хлопцями, а іноді йому навіть вдавалося поцупити качан кукурудзи на полі у сусідів. Однак ніхто з братів чи сестер і ніхто з друзів так і не став для нього по-справжньому близьким. Так само ті, хто роками належав до кола його довірених осіб, розповідали, що поряд із великою симпатією завжди відчували певну дистанцію.

Незважаючи на велику кількість вагітностей, господарювала Марія Броз дисципліновано, чітко усвідомлюючи свій обов'язок. Вона власним прикладом закликала й застерігала своїх дітей бути чесними й уважними. Вона була строгою, однак до різки справа доходила не часто, а якщо й доходила, визнавав Тіто, тоді «я на неї дійсно заслуговував». А що він начебто був її улюблеником і пестуном, як запевняли мало не всі, він з обуренням відкидав. Інші ж вважали, що Мічіка частенько йшла на поступки маленькому Йожі, якщо він починав канючити, просити її своїм лунким, мов дзвоник, голосом заспівати йому ще хоч одну пісню, розказати ще хоч одну історію або ж завести для нього — цього разу востаннє — годинника з боєм, чию музику він так полюбляє слухати. Батько колись придбав цей годинник в одного з крамарів, а потім чотири роки поспіль платив за нього. Він був гордістю і радістю для всієї сім'ї. «Тітонька Міка та Йожек були між собою дуже близькими», пригадувала його кузина Тереза. «Між ними існував якийсь [внутрішній] зв'язок».⁸

Як і багато селянок, католичка Марія Броз була глибоко побожною жінкою. Вона постійно збирала дітей, аби помолитися, не було, мабуть, жодної неділі, коли б вони не відвідали богослужіння у розташованій на сусідньому пагорбі церкві Святого Роха, яку було добре видно з вікна її спальні. Йожка «любив ходити до церкви», розповідав один з товаришів його дитинства, «йому подобалися церковний спів, церемонія богослужіння, а також аромат ладану». Коли йому виповнилось одинадцять, Йосип став служкою на богослужіннях, проте священник був п'яничкою, в якого іноді все вислизало з рук, «і тоді я второпав, що він нічим не кращий за будь-якого іншого чоловіка... відтоді, зрештою, я більше не вірив у впорядковану релігію», — згадував Тіто згодом. «А оскільки цього хотіла моя мама, то я продовжував і далі щонеділі ходити на богослужіння, однак гадаю, що відтоді мій внутрішній зв'язок із церквою почав слабшати, а з часом він взагалі згас».⁹

На відміну від Йожі, який геть з усіх боків був розумним і свідомим юнаком, Франьо давав своїй дружині чимало підстав для хвилювання. Він був «чорний мов дідько», так описував його Тіто, високий на зріст, стрункої статури, мав кучеряве волосся, а також характерного за формою орлиного носа. Селянське господарство не забезпечувало родині

гідного прожиття, тож іноді він займався вантажними перевезеннями або ж працював поденником, щоб заробити бодай трішечки грошей. І Йожа набирався життєвого досвіду, допомагаючи матері, якщо батька не було вдома. «Моїй мамі частенько доводилося самій турбуватися про нашу сім'ю», – розповідав він трохи згодом. Він добре усвідомлював, що батько відчував глибоку внутрішню невпевненість у собі, приховуючи це за пишномовними балачками. Коли борговий тягар невпинно зростає, успадкована земельна власність танула на очах, а сім'я дедалі частіше не мала що їсти, батько, замість того щоб вирішувати посталі життєві проблеми, топив їх в алкоголі. Будучи напідпитку, він ставав нахабою і давав волю кулакам щодо власної жінки та дітей. Усе своє життя Йосип Броз дивувався, як це мамі «вдалося витримати цю виснажливу боротьбу та поставити нас на ноги».¹⁰

А коли Франьо Броз бував тверезим, то показував дітям добродушний, турботливий і лагідний бік своєї натури. Тож саме через це Йожа ще 12-річним хлопчиком давав відсіч і ставив на місце кожного, хто погано говорив про його батька: «Він такий, який є, – втлумачував він своїй тітоньці, – бо він саме і є, який є».¹¹ Вже потім, коли подорослішав, Тіто мав напоготові громадсько-критичне пояснення. «Це була радше не особиста неспроможність щось здолати, а суто соціальний феномен», – вважав він.¹² Утім, він так ніколи й не зміг пробачити батькові те, що той «увесь тягар утримування сім'ї перекинув на плечі матері».¹³

З урахуванням численних слабкостей батька, Мічіка була вимушена стати емоційним центром сім'ї, її верховною моральною інстанцією та її, якщо можна так сказати, тіньовою главою. І навіть роками по тому Йосип усе ще відчував тепло материнських рук, що його втішали, дарували йому любов, опору та здатність до самоствердження. «Я, мабуть, мав геть жадливий вигляд», – розповідав він про свій перший рік у школі, коли захворів на скарлатину, хворобу, від якої помирала переважна більшість дітей. Його мама ні на крок не відходила від свого маленького, блілого, охлялого й схудлого до кісточок синопця. Якось, коли Йожа, що поступово видужував від тяжкої хвороби, сидів на печі та спостерігав крізь вікно за процесією на честь Діви Марії, до них на хвилинку заглянув один сусід і довірливо прошепотів їй на вухо: «Послухай-но, Міка, твій Йожа довго не протягне, ще трохи – і йому кінець». Що ж це він верзе, обурився маленький хлопчик, що одужував, при цьому він не промовив жодного слова. Скланям поглядом із глибоко посаджених зіниць він спостерігав, як його мама якось спонтанно плеснула цього чоловіка по спині, а потім відразу ж змінила тему розмови. «А от коли сусіда пішов геть, вона підійшла до мене, взяла за руку і далі весь час міцно тримала мене, не відпускаючи від себе». Цю симпатію та душевне тепло, що їх Йосип відчував тієї миті,

Кінець безкоштовного уривку.
Щоби читати далі, придбайте,
будь ласка, повну версію
книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ